

УДК: 371.315:159.922:821

© Ткачук Т.Л., 2016 р.

orcid.org/0000-0002-9008-0520

dx.doi.org/10.5281/zenodo.44905

Т.Л. Ткачук
Інститут соціальних наук та
самоврядування ім. Г. Алієва,
Міжрегіональна академія
управління персоналом, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА ТА СТУДЕНТІВ

В статті розкриваються особливості педагогічної взаємодії: проводиться аналіз різних підходів до її визначення та розглядається основні її механізми. Особлива увага приділяється такій стороні педагогічної взаємодії між викладачем та студентами, як педагогічне спілкування, розглядаються так звані «бар'єри» спілкування та способи їх подолання. Наводяться провідні форми організації навчальної діяльності, які сприятимуть оптимізації педагогічної взаємодії між викладачем та студентами.

Ключові слова: педагогічна взаємодія, педагогічне спілкування, «бар'єри» спілкування; евристична бесіда, метод «круглого столу», бінарна лекція.

Т.Л. Ткачук

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТОВ

В статье раскрываются основные проблемы педагогического взаимодействия: проводится анализ различных подходов к его определению и рассматриваются основные его механизмы. Особое внимание уделяется такой стороне педагогического взаимодействия между преподавателем и студентами, как педагогическое общение, рассматриваются так называемые «барьеры» общения и способы их преодоления. Приводятся ведущие формы организации учебной деятельности, которые будут способствовать оптимизации педагогического взаимодействия между преподавателем и студентами.

Ключевые слова: педагогическое взаимодействие, педагогическое общение, «барьеры» общения; эвристическая беседа, метод «круглого стола», бинарная лекция.

T.L. Tkachuk

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PEDAGOGIC INTERACTION BETWEEN THE LECTURER AND STUDENTS

This article covers the peculiarities of pedagogic interaction: analysis of different approaches and main mechanisms thereof is regarded. Special attention is paid to such aspect of pedagogic interaction between the lecturer and students as communication, so called communication “barriers” and means of overcoming such barriers. Leading forms

of organizing education activities, promoting optimization of pedagogical interaction between the lecturer and students are specified.

Keywords: pedagogic interaction, pedagogic communication, communication “barriers”, heuristic conversation, “round table” method, binary lection.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування системи освіти в Україні перед багатьма науковцями стає проблема підвищення якості освітнього процесу. Спільнотою піднімаються питання гуманізації освіти, її спрямованості на диференційний підхід у навчанні, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної особистості, її потенціалу. З цією метою повинні бути створенні сприятливі умови протягом всього навчально-виховного процесу. Багато науковців та практиків піднімають питання духовного та особистісного розвитку студентів, активізації їх самосвідомості, позитивного та творчого ставлення до майбутньої професії.

Однак, заважимо, що процес оптимізації освіти може бути однобічним, якщо залишити поза увагою діяльність викладача. Так, науковою спільнотою піднімається проблема пригнічення творчості, ініціативи і відповідальності науково-педагогічних працівників на фоні науково необґрунтованих, безсистемних „освітніх реформ”. Також відмічається тенденція до девальвації цінності освіти, коли фахівець із вищою освітою у переважній більшості має низький соціальний статус, і його високий освітньо-культурний рівень по суті нівелюється, тому як не є визначальним фактором кар’єрного зростання і професійної самореалізації [5; 8].

Зазначене суттєво впливає на якість педагогічної діяльності викладача, що, у свою чергу, обумовлює навчальний процес та мотивацію студентів, їх ставлення до майбутньої професійної діяльності.

Проте, на нашу думку, ресурс творчості, натхнення викладачу можна черпати безпосередньо в процесі спілкування із студентами. Як відомо, навчальний процес – це цілеспрямована, послідовна взаємодія викладача і студентів, в ході якої вирішуються завдання освіти, виховання та розвитку особистості [8, 168]. В ході такої взаємодії викладач також розвивається, набуває професійного досвіду, а також нових ідей і можливостей їх втілення.

Виходячи із зазначеного, актуальною проблемою є вивчення психологічних особливостей успішної інтерактивної педагогічної взаємодії між викладачем та студентами, яка стане продуктивною, ресурсною для обох сторін, що і визначило мету нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження проблем вищої школи представлені в роботах В.В. Власенко,

В.М. Галузинський, М.Б. Євтух, І.М. Найдѐонов, Л.Г. Подоляк, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, В.І. Юрченко та ін.

У науковій літературі розкривається низка проблем професійного становлення педагога: розвитку творчого педагогічного мислення (Г.О. Балл, В.І. Загв'язинський, Н.В. Кузьміна, Ю.Н. Кулюткін, С.Д. Максименко, Р.П. Скульський, Л.М. Фридман та інші), формування професійної готовності до педагогічної діяльності (О.А. Абдулліна, С.Л. Братченко, В.В. Каплінський, О.С. Карпов, С.І. Ніколенко, В.О. Сластьонін, Л.Ф. Спирін та інші). У роботах І.В. Андрощука, Г.О. Балла, М.М. Заброцького, В.О. Кан-Каліка, Н.Л. Коломінського, С.Д. Максименка, Л.Е. Орбан, Н.В. Чепелевої та інших обґрунтовується розуміння педагогічного спілкування як суттєвої характеристики педагогічного процесу, різновиду професійного спілкування, через яке відбувається соціально-психологічна взаємодія викладача зі студентами.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

У психології поняття «взаємодія» трактують як процес впливу об'єктів один на одного, що визначає їхню взаємозумовленість і зв'язок. У соціальній психології це поняття використовують для характеристики міжособистісних контактів людей у процесі спільної праці, опису взаємних впливів, які вони чинять один на одного [1; 3].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що категорія «взаємодія» охоплює всі види соціальних процесів і людської діяльності (працю, пізнання, спілкування, виховання, навчання тощо), вказуючи на взаємний зв'язок соціальних явищ як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні функціонування його окремих груп та індивідів.

У педагогічній психології процес взаємодії розглядають як цілеспрямований взаємообмін та взаємозбагачення змістом діяльності, досвідом, емоціями, установками. В ході педагогічної взаємодії відбувається обмін інформацією, пізнання особистості учнів та самопізнання, здійснення виховних впливів, створення оптимальних умов для розвитку мотивації навчання студентів і забезпечення творчого характеру їх учбової діяльності [1; 3; 5; 6; 9].

Е.В. Коротгаєва та І.В. Андрощук підкреслюють важливість педагогічної взаємодії як необхідної умови підвищення ефективності всього навчального процесу. У свою чергу, наявність педагогічної взаємодії передбачає поєднання педагогічного впливу і власної активності студентів. Мова йде також про побудовання довірливого спілкування учасників навчального процесу: відносини співпраці і взаємодопомоги, співпереживання в радості пізнання, співучасть у вирішенні проблемних питань і розв'язання пізнавальних завдань.

І.В. Андрощук розкриває механізми розгортання педагогічної взаємодії [1, 18], такі як:

- взаємини (викладач і студент як суб'єкти взаємодії, які здатні до самоорганізації й самореалізації, а тому, впливаючи один на одного, змінюються якісно);

- зв'язки (вони характеризують характер змін, ступінь активності кожного із суб'єктів у педагогічній взаємодії);

- педагогічний вплив (передбачає активні дії педагога, який, прагнучи досягти намічених цілей у навчальному процесі, використовує методи впливу, такі як заохочення, переконання, зараження, а також створює ситуації успіху в ході навчального процесу);

- взаєморозуміння (сприяє формуванню єдиного змістового простору суб'єктів взаємодії, що дає їм змогу в процесі професійної підготовки спільно діяти за відповідно розробленими алгоритмами, програмами, планами тощо);

- координація (цей механізм взаємодії пов'язаний з пошуком засобів, що забезпечують відповідність, сумісність у діях, узгодженість в операціях);

- кооперація (суб'єкти взаємодії беруть участь у розробці та виконанні спільних проектів або різних, але пов'язаних між собою завдань) та ін.

Зазначимо, що для створення педагогічної взаємодії необхідно проєктувати умови, що сприяють:

- активному включенню всіх учасників освітніх процесів в обговорення і виконання дії при прийнятті рішень на різних етапах організації взаємодії;

- формуванню дослідницької позиції всіх суб'єктів освіти;

- об'єктивації поведінки, що передбачає отримання постійного зворотного зв'язку;

- побудова партнерського спілкування, що означає визнання та прийняття цінності особистості кожного, його думки, інтересів, особливостей, прагнень, перспективи особистісного зростання [1; 9].

Особливе місце надається контакту у педагогічному спілкуванні – це особливий стан єднання педагога та студентів, який характеризується взаєморозумінням, співпереживанням, готовністю до взаємодії. Важливо відмітити дослідження у радянській, а пізніше й у сучасній вітчизняній психолого-педагогічній практиці, які переконливо свідчать про те, що вихованці нерідко прагнуть (як правило, несвідомо) поширити спілкування з учителем зі сфери ділових взаємин в сферу особистісної взаємодії [2; 4]. Тому дуже важливо в процесі педагогічної взаємодії викладача встановити контакт зі студентською аудиторією, ознаками якого є:

- взаємне особисте сприйняття викладача і студентів, відкритість у стосунках і відвертість у висловлюваннях;

- згода з головними змістовими положеннями взаємодії: сприйняття думок педагога та студентів, як значущих, розвиток їх у подальшому спілкуванні;

- єдність оцінних суджень;

- наявність емоційного резонансу;

- збереження інтересу до подальшої взаємодії;

- високий рівень контакту очей у бесіді;

- конгруентність (узгодженість поз, міміки та інтонації у спілкуванні).

Протиріччя у вербальній та невербальній поведінці, а також у мотиваційно-ціннісному просторі сприяють виникненню бар'єрів спілкування між співрозмовниками, коли вони спричиняють взаємнепорозуміння, відчуженість один до одного, небажання спілкуватися.

Для забезпечення повноцінної діалогічної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу важливо долати бар'єри професійно-педагогічного спілкування. Визначають найбільш типові «бар'єри», які можуть суттєво заважати побудуванню педагогічної взаємодії між викладачем та студентами [9, 225]:

- «бар'єр» невідповідності настанов і мотивів: викладач приходиться на заняття з творчими цікавими задумами, захоплений роботою, а група байдужа, студенти неухважні, що дратує, нервує педагога; неконгруентність мотивів також може бути пов'язана з невмотивованістю студентів до навчальної діяльності, коли основна її мета – отримання диплому про вищу освіту;

- «бар'єр» відсутності контакту: викладач заходить до аудиторії і замість того, щоб швидко і оперативно організувати взаємодію зі студентами, починає діяти автономно (наприклад, читає лекцію, не звертаючи увагу на реакцію студентів, на їх емоційний відгук тощо);

- «бар'єр» звуження функції педагогічного спілкування: педагог реалізує лише інформаційно-комунікативну функцію педагогічного спілкування, нехтуючи соціально-перцептивною, ціннісно-регулятивною, та ін.;

- «бар'єр» негативної настанови на академічну групу, яка інколи може формуватися апріорно на основі думки інших викладачів, що працюють із цими студентами або є наслідком минулого негативного досвіду педагогічного спілкування з цією групою;

- «бар'єр» побоювання педагогічних помилок виникає тоді, коли викладач не може відповісти на «каверзне» запитання студента або вагається, чи правильно оцінює роботу студентів (наприклад, під час іспиту гортає залікову книжку студента, орієнтуючись на оцінки колег);

- «бар'єр» «сліпого» наслідування: молодий викладач намагається копіювати манери спілкування, стиль діяльності авторитетного педагога, не враховуючи власні індивідуальні психологічні особливості;

Щоб професійно-педагогічне спілкування було ефективним, викладачеві треба оволодіти психолого-педагогічною культурою спілкування, що відповідає принципу гуманізму, а саме:

- знати психологію студентського віку та психологічні особливості конкретної аудиторії;

- об'єктивно оцінювати поведінкові реакції, комунікативну активність окремих студентів, адекватно емоційно відгукуватися на них;

- уміти швидко організувати аудиторію і привернути її увагу до змісту заняття (прийоми самопрезентації, публічного виступу), залучати до активної навчальної роботи всіх студентів;

- вибирати такий спосіб своєї професійної поведінки, який найкраще відповідає би психологічним особливостям і психічному стану студентів;

- володіти прийомами стимулювання інтелектуальної ініціативи й пізнавальної активності студентів, умінням організовувати діалогічну взаємодію;

- своєчасно коригувати свій комунікативний задум відповідно до реальних умов педагогічної взаємодії;

- аналізувати процес педагогічного спілкування, встановлювати співвідношення мети, засобів і результатів комунікативної взаємодії.

Піднімаючи проблему оптимізації педагогічної взаємодії, слід розглянути також відповідні форми організації навчального процесу, які сприятимуть розгортанню такої інтерактивної взаємодії. Серед таких методів ми можемо визначити евристичну бесіду, метод «круглого столу» і навіть деякі лекційні форми, не дивлячись на те, що традиційно вони мають, як правило, монологічний характер. Нижче ми наведемо приклади застосування зазначених методів і форм.

Евристична бесіда. Метод отримав назву від вихідного до Сократа методу навчання “евристика” (гр. – знаходжу, відшуковую, відкриваю). Такий метод шляхом майстерно сформульованих наведених питань і прикладів спонукав учнів прийти до самостійної правильної відповіді. За своєю психологічною природою евристична бесіда в сучасному розумінні – це колективне мислення або бесіда як пошук відповіді на проблему. У педагогіці цей метод прийнято вважати методом проблемного навчання (проблемно-пошукова бесіда).

В евристичній бесіді розумовий пошук перетворюється на пошук колективний, де відбувається обмін думками, припущеннями, різними варіантами проміжних рішень, коли учні шукають істину у взаємодії і у взаємодопомозі, активізуючи мислення один одного [7; 8].

Метод круглого столу використовується для підвищення ефективності засвоєння теоретичних проблем, а також обговорення та вирішення спільних практичних завдань шляхом розгляду їх в різних наукових аспектах, за участю фахівців різного профілю. Так, наприклад, Л.П. Якубовська пропонує досвід впровадження такої форми роботи для студентів юридичного факультету, що вивчають розділ психології «Особистість і діяльність юриста», коли викладач психології провів заняття по темі «Психологія кримінальної поведінки» методом круглого столу. На занятті був присутній і викладач-юрист з кафедри кримінального права. Він нарівні з викладачем психології ставив студентам питання, уточнював їх вислови, давав роз'яснення, наводив приклади. Це виявилось доцільним, оскільки студентів-юристів в криміналістиці цікавили не тільки суто правові і спеціальні питання кримінології, але і психологія злочинця і жертви, судді і свідка, прокурора і адвоката. Обговорення цих психологічних питань пройшло активно завдяки можливості для студентів застосувати свої правові знання в області криміналістики, спільно обговорювати практичні питання досліджуваної проблеми [7].

У нас є досвід проведення такого роду занять із запрошенням студентів і викладачів за темою «Ефективна взаємодія викладача та студента», де висвітлювалися основні проблеми такої взаємодії, пропонувалися як з боку викладачів, так і з боку студентів шляхи її оптимізації, основою якої стає партнерське спілкування, усвідомлення спільної мети навчання. Мета студента – отримати відповідну кваліфікацію з обраної спеціальності, а мета викладача – створення максимально сприятливих умов для цього.

Отже, метод круглого столу може мати різноманітні форми, якщо при цьому пам'ятати про одну важливу умову і її неухильне дотримання: це усвідомлення необхідності різностороннього розгляду теоретичної проблеми з різних позицій і точок зору на її практичне втілення в життя.

Навіть лекційні форми навчальної діяльності можуть бути більш креативними, сприяти активній пошуково-творчій діяльності студентів та оптимізації педагогічної взаємодії. Серед таких лекційних форм визначають *бінарну лекцію* [7; 8]. Це процес проблемного викладу матеріалу в діалозі двох викладачів. Наприклад, лекторами можуть бути представники двох різних наукових шкіл, або теоретик і практик. Важливо, щоб було продемонстровано культуру дискусії, вміння оперувати аргументами, швидко реакцію і здібність до імпровізації. Такий формат є дуже привабливим для студентської аудиторії, залучає їх до обговорення, задавання питань, а й отже активізує пізнавально-дослідницький інтерес, мотивацію навчальної діяльності, що суттєво оптимізує педагогічну взаємодію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, педагогічна взаємодія це одне з ключових понять педагогічної науки, яке стано-

виступає основою науково-педагогічної діяльності викладача вищої школи та обумовлює весь навчально-виховний процес. Розглядаючи основні механізми педагогічної взаємодії, а також труднощі встановлення контакту зі студентською аудиторією, ми представили основні методи та форми організації навчального процесу, які є доцільними для оптимізації педагогічної взаємодії.

Література

1. Андрощук І.В. Взаємодія як педагогічна категорія // Педагогічний дискурс. — 2013. — №14. — С. 15-19.
2. Вереникина И.М. Преодоление возможных конфликтных ситуаций между учителем и учеником на уроке // Вопросы психологии. — 1986. — №3. — С. 71-77.
3. Власенко В.В. Вчителі – учні: психологія взаємних оцінних ставлень. — К.: УДП ім. М.П. Драгоманова, 1995. — 154 с.
4. Заброцький М.М. Експериментальне дослідження взаємних очікувань учасників педагогічної взаємодії // Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Т.7, Вип.12. — Київ: Логос, 2007. — С. 86-91.
5. Коротаева Е.В. Педагогические взаимодействия и технологии / Е.В. Коротаева. — М.: Academia, 2007. — 256 с.
6. Кузнецов М.А. Емоційний досвід вчителя як умова ефективності педагогічної діяльності / М.А. Кузнецов // Психолого-педагогічні аспекти професійної діяльності майбутнього фахівця. — Х., 1996. — С. 49-53.
7. Методика преподавания психологии (Учебное пособие). Автор: Якубовская Л.П. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://abc.vvsu.ru/Books/metod_prep_psih/
8. Найдюнов І.М. Навчально-методичний комплекс дисципліни «Основи психології та педагогіки»: Навчальний посібник. Видання 2-ге, перераб. та доп. — К.: Видавництво «Купріянова О.О.», 2009. — 280 с.
9. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. — К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. — 320 с.